

Muszatics Péter

OROSZORSZÁG, A TALÁNYBA BÚJT MISZTÉRIUM I.

„I cannot forecast to you the action of Russia. It is a riddle wrapped in a mystery inside an enigma; but perhaps there is a key.” (Nem tudom megjósolni Oroszország lépését. Oroszország rejtélybe zárt, misztériumba bújt talány; de talán van kulcs hozzá.)

Winston Churchill, 1939. október

KIJEV – A BEZÁRT ARANYKAPU

1.

Az Aranykapu nem aranyból van, nem a város szélén áll, és már nem is lehet átjárni rajta. Nem is régi: 20. századi rekonstrukció. Kijev egykori főkapujából tűzvészek, számos hódító hadsereg és ezer mozgalmas év után csak az alapfalak maradtak. Egy belvárosi tér közepén áll 19. századi polgárházak között. Valaha a legdíszesebb volt a Kijevet védő földsáncon, tetején kápolna állt, csillogó fémlapokkal borították, innen a neve – és akik a szelíd októberi napfényben úszó, különös, gúlaformájú téglá-, kő- és faépítmény mellett a gazdáik kezén csimpaszkodó, fegyelmezett fehér galambokkal fényképeztetik magukat, talán nem is sejtik, hogy az Aranykapu évezredes hagyományok máig élő erejét jelképezi. A kaput az ukrán nemzeti eszme újjáéledésekor rekonstruálták, de – talán öntudatlanul – általános emberi jelképet alkottak újjá.

Az ős-i jelkép mellett főleg a helyiek és főleg a házassulók fényképeztetik magukat a fehér galambokkal. Kijev mai lakói ujjatlan szőrme kabátban – ami, úgy látom, a jólét egyik szimbóluma itt – boldogan mosolyognak a kamerákba, az idegenek pedig értetlenül szemlélik őket, és prémes ruházatukban meg szokásaikban régi idők visszfényét érzik. És ízlelik: az Aranykapu mellett egy mikrobusz platóján kvaszt árulnak, erjesztett kenyérből készült ősi italt. A sztyeppe szelleme ilyen apróságokban kísért – meg a politikai felfordulások, a harcias megmozdulások hagyományában.

Egy hajón laktam a Dnyeperen. A luxusszállóvá alakított hajót biztonsági emberek őrizték – a hétköznapi ukránok ide nem nagyon tehetik be a lábukat. A mélyét elfoglaló ablaktalan sztriptízbárt és éttermet, gondolom, főleg külföldiek számára nyitották, no meg a helyi új arisztokráciának, akik – férfiak és nők – esténként hatalmas autókkal érkeztek a szemlátomást divatos, méregdrága szórakozóhelyre. Néha úgy éreztem, mintha az egész szálloda a sztriptízbárra épülne, mintha a szemérmetlen és erőszakos életvágy megtestesülése lenne, egy gigantikus bordély-hajó, melyet Csernobil radioaktív vize mos – a történelem eddigi legnagyobb atomkatasztrófájának helyszínére csak százhusz

kilométerre van Kijevtől. Tiszta időben a felszálló párán át a szoba erkélyéről reggelenként feltűntek a túlsó csillogó templomtornyai és szobrai, de néha nem szállt fel a köd, és úgy éreztem, a fojtogató, sűrű pára mindent beborít és eltakar. Beszereztem néhány könyvet Ukrajnáról és Oroszországról, meg néhány útikönyvet és prospektust különböző – orosz, szovjet és ukrán – történelmi-politikai, nemzeti és szocialista időszakokból. A szálló magányában megpróbáltam megérteni a város történetét, hogy értsem a jelenét is, de ez nem volt könnyű.

2.

Az ige volt először: minden a történelem szavainak megválasztásával kezdődött. A ruszok fejedelme, Vlagyimir a legendás *Régi idők krónikája* szerint a 10. század végén követeket küldött a muszlimokhoz, a zsidókhoz és a keresztényekhez, hogy eldöntse, népe melyik vallást vegye föl. Mohamed hitét azért vetette el, mert nem engedi a bor és a disznóhús fogyasztását, Mózesét azért, mert nyilvánvalóan elhagyta követőit Isten, amikor elvette tőlük Jeruzsálemet és szétszórta őket a Földön. A követek az Európa és Ázsia határán fekvő Bizáncból viszont lelkesen tértek haza: az óriási Szófia-katedrálisban, az akkori világ talán legnagyobb, aranyban úszó épületében tartott mise, ahol nem tudták, „a Földön vagy az Égben vannak-e”, mélységesen lenyűgözte őket. Vlagyimir elrendelte a dombtetőkön álló ősi istenszobrok ledöntését, elvett egy bizánci hercegnőt és felvette a kereszténységet. A bálványokat a Dnyeperbe szórták, ezeket kereszteltek meg a folyóban, Kijevben pedig felépítették a bizánci Szófia-katedrális mását. Ekkor kezdődött a Rusz írott története. A hitválasztó fejedelem szent lett, a keresztény hit megkérdőjelezhetlenné vált. A síkságok, mocsarak és széles folyók vidékének népe még ezután is sokáig próbálta őrizni szabadságát és régi vallását, de végül győzött a Megváltó hite, és a sztyeppe legelszántabb földművelői és kozák harcosai is megkeresztelkedtek.

Az új vallás új honalapítást is hozott magával. Ennek jele volt a bizánci – és jeruzsálemi – mintára az Aranykapu felépítése is. A fallal körülvett városba a kapun belépők maguk mögött hagyták a sztyeppe káoszvilágát. Átvették a bizánci időszámítást és szimbolikusan megépítették az új Bizáncot – ennek középpontjában pedig az új Szófia-katedrális állt, szentélyében Jézus keresztjével. A mai ember már nehezen érti azt a hitet és világfelfogást, amely mindent – az élet szinte minden mozzanatát, így a térhez és az időhöz való viszonyulást is – nem-emberi, emberfeletti mintákhoz viszonyít. Akkor ez volt a megkérdőjelezhetetlen realitás. A délibábos síkság végtelenjében Kijev dombjai valóságos hegyeknek tűntek – itt épült fel a ruszok székvárosa, ahova nagy ünnepek alkalmával vagy győztes csaták után a fejedelem és kísérete az Aranykapun vonult be. A kapu a földi síkok, az emberi és az isteni közti átmenetet jelképezte, a szelíd löszháton felépített katedrális pedig a Föld és az Ég közti kapcsolatot. A jeruzsálemi és a bizánci templomok mása volt – fizikai formájában részben, szimbolikusan mindenképp, akárcsak a kapu.

Most, a 21. században ez a kapu már nem átjárható, ahogy a jeruzsálemi és az isztambuli Aranykapu sem. Évszázadok óta zárva vannak. A jeruzsálemit a várost meghódító Szulejmán szultán falaztatta be – úgy tartják, azért, hogy a végítélet napján se a zsidók,

se a keresztények Megváltója ne jöhessen el. Ha tovább kutatnánk, nyilván megtalálnánk a jeruzsálemi Aranykapu előképét is, aztán annak az előképét is – hiszen a múlt kútja, tudjuk, kimeríthetetlen. Mindenesetre a kijevi kapu is mementó, éppúgy, mint a Szófia-katedrális, amely – bár a kommunista évtizedek után visszaszentelték – már inkább turistalátványosság, és miként egy helyi prospektus fogalmaz, „az ukrán nemzeti önazonosság egyik jelképe”. Pedig a Rusz, az az állam, melynek fejedelmei e szent épületet emeltették, bármit állítottak is később ukrán politikusok és történészek, nem volt ukrán – és orosz sem.

Elitje északról jött évszázadokkal korábban. A ruszok (más szóval normannok, vikingek) a korai középkorban leigázták a sztyeppén élő szlávokat, aztán lassan összeolvadtak velük, de az északi katonai nemesség – az élen a Rurikokkal, az uralkodócsaláddal – sokáig, egészen Moszkva csillagának felemelkedéséig, Rettegett Ivánig megőrizte hatalmát. Hitüket, szellemi municiójukat, mint láttuk, Bizánctól kapták. A papi elit évszázadokig bizánci volt, a szláv ábécét is, a görög írásjelek felhasználásával, görög írástudók alkották meg. A keleti szlávok az északról jött katonaelit és a délről jött egyházi elit között sokáig alig hallathatták igazi hangjukat.

Mindez persze a történelem mesélésnek csak az egyik módja – és a fenti interpretáció, attól tartok, vitára ingerli a mai ukránokat és a mai oroszokat, a ruszok kései utódait. De az egyenes történetmesélés, úgy gondolom, korrektebb, mint a jelen elemeinek múltba vetítése. Nem céлом hosszúra nyúló történelmi fejtegetésekbe bocsátkozni, de egy város vagy egy ország megértéséhez szükséges bizonyos összefüggések felvázolása. E vázlat természetesen egyéni, és ha úgy tetszik, szelektív – ahogy egy ország történelemszemlélete is mindig egyéni és szelektív. Különösen Ukrajnában és Oroszországban. Ukrajnáról és Oroszországról írni történelmi értelemben is kihívás – mert az, hogy hogyan írunk ezekről az országokról, a történelmi tudathoz való viszonyulásunk függvénye is.

Kijev a 10–11. században kétségtelenül provinciális város volt Bizánc mérhetetlen hatalmához és pompájához képest. Ugyanakkor a Dnyeper partjára, a dombokra épült templomok, kolostorok és paloták egyszerre hirdették a titokzatos északi nép szervező-készségét és a római-hellén kultúra hatását. Ne felejtjük el, hogy a normannoknak-vikingeknek milyen nagy szerepük volt Európa történetében Grönlandtól Angliáig, Normandiától Szicíliáig, és azt se felejtjük el, hogy az első Róma bukása után Bizánc, a második Róma a világ egyik legfejlettebb – és a nyugati félteke messze legfejlettebb – államalakulata volt. Az Európa és Ázsia határán elterülő metropoliszhoz képest akkor nemcsak Kelet-Európa, hanem Nyugat-Európa is provinciális volt.

Bizánc és a Rusz – meg a későbbi Vlagyimiri és a Moszkvai Fejedelemség, majd az Orosz Birodalom – kapcsolata hasonló a Római Birodalom és az északi, germán területek, a későbbi Német-római Császárság viszonyához. Az egykori „barbár” északi és keleti népeket Róma és Bizánc „civilizálta”. Államszervezést tanultak, átvettek építészeti elemeket és viselkedési szabályokat. Más dinamikával és módon ugyan, de a germánok és a szlávok éltették tovább a birodalom eszméjét.

Rómával ellentétben, ahol bölcsen engedték több vallás és kultusz gyakorlását, Bizánconban a kereszténység államvallás volt. Kizárólagosságot követelt, az állam uralmá-

nak eszköze lett. Egyház és állam elválaszthatatlan volt. A kereszténység megváltásánát el kellett fogadniuk az alattvalóknak. A Rusz és később az orosz állam átvette ezeket a bizánci mintákat – ahogy később a maga módján a szovjet párt és állam is. Birodalmi örökség a Rurikok külpolitikája, a későbbi cári, a szovjet és az orosz politikusok és diplomaták alapstratégiája is. A tengerek és kontinensek között, kitűnő geopolitikai pozícióban elhelyezkedő Bizánci Birodalom ütközőállamokkal és védősávokkal tartotta távol magától ellenfeleit, akik bőven voltak keleten, délen és nyugaton egyaránt. Bizánc mindenekelőtt tengeri hatalom volt – ezzel ellentétben a Rusz, majd az orosz állam a szárazföldön terjeszkedett. És bár többször megpróbálta, soha nem tudta megszerezni a Boszporuszt, hogy kitörjön a végtelen és védhetetlen szárazföldek fogságából. Csak északon jutott ki a tengerhez, hogy ott felépítse új fővárosát – de ez egy későbbi történet.

3.

A végtelen erdőségekből, óriási mocsarokból és tükörsima sztyeppéből álló Kelet-Európa mindig fel- és átvonulási terep volt Európa és Ázsia között. Százévente felbukkantak itt az újabb és újabb, jól szervezett hódítók, és szétzilálták a ruszok – amúgy is törekeny, rosszul szervezett, a Rurikok családi viszályaitól gyötört, egymással is harcban álló – kisebb-nagyobb fejedelemségeit. Az itt élők alapélménye lehetett a védtelenség, a kiszolgáltatottság érzete, a fatalista belenyugvás a megváltoztathatatlanba. Az állandó veszélyérzet egyszerre keményít és lágyít. Edz és felőröl, lefokozza az egyén életének értékét, felfokozza és a középpontba helyezi a közösség közös áldozatvállalásának jelentőségét. Torzítja, kegyetlenné teszi a mindenkori hatalmi struktúrákat, de megteremti a kiskapukat is, mert sokszor csak ezek biztosítják a továbbélést. Az állam mindenhatóságának eszméjét a Rusz Bizánctól tanulta – a feltétlen és megkérdőjelezhetetlen hatalmú uralkodó kultusza pedig talán tatár örökség.

Kijev viszonylag békés napjai a 13. században pecsételtettek meg, amikor Ázsia mélyéről megérkezett az Arany Horda, és évszázadokra vazallussá tette a várost meg a fejedelemséget. A hódítók a régi Szófia-katedrális is felégették. De a templom, ha romosan is, túlélte az újabb és újabb hódításokat, pusztításokat – és a szovjet évtizedeket is. A „orosz kultúra bölcsőjét”, hogy egy másik prospektusszólamot idézzek, még Sztálin sem merte lerombolni. Néhány évtizedre múzeummá alakították. Az Aranykaputól néhány percnyi sétára lévő, fallal körülvett templom aranykupolái kisebbek, falai zömökebbek, belső terei jóval szűkebbek, mint a bizánci katedrálisé. Alapításakor a mennyei bölcsességnek szentelték. Eredeti alakját nem őrizte meg, a századok viharai megtépázták, többször átépítették, de áll. Magasba törő szentélyében, színes freskói között, az óriási, átható tekintetű Megváltó alatt állva még a 21. századi látogatót is megérinti a „mennyei bölcsesség”. Nem Szent Zsófiáról nevezték el, hanem az isteni kinyilatkoztatásnak, szellemnek és léleknek, szentléleknek is fordított, szavakkal lényegében kifejezhetetlen immanenciáról, a világot mozgató és az emberek életét szabályozó isteni tudásról. Egyik

jelképe, a fehér galamb számos formában jelenik meg, sokszáz éves freskókon éppúgy, mint a templom előtti téren, a turisták kamerái előtt.

Arról pedig, hogy milyen lehetett egykor az Aranykapu, a közeli Szent Mihály-katedrális színes harangtornyát és halványkék kupoláit látva alkothatunk némi fogalmat. A templomot, ellentétben a Szófia-katedrálissal, nem kímélték a szovjet hatóságok – „Nincs történelmi értéke”, mondták –, lerombolták az 1930-as években. Az újat az 1990-es években építették. Színpompás és színpadias – egyszerre álomtemplom és kísérlet az eredeti, 12. századi katedrális rekonstrukciójára. A múlt rekonstrukciója mindig lehetetlen és kétségbeesett vállalkozás. A templom előtt, a hatalmas téren, az Ukrán Kommunista Párt egykori székháza mellett Cirill és Metód, a Thesszalónikiból érkezett, a szláv írást megalkotó görög szerzetesek szobra áll – és Szent Andrásé, aki először térített a ruszok államában. A neki szentelt templom, Bartolomeo Rastrelli alkotása a közelben, a löszdomb legmagasabb pontján emelkedik. Mellette indul az András-lejtő – ukránul az Andrijivszkij uzviz, oroszul az Andrejevskij szpuszk.

A kanyargós utcában van valami obskúrus. Itt, a 13-as számú házban nőtt fel Mihail Bulgakov, és akárhányszor végigmentem ezen az utcán, nappal vagy éjszaka, esőben vagy napsütésben, mindig éreztem valami borongós, földöntúli hangulatot. Az egyik házfalba mélyesztve Behemót, *A Mester és Margarita* macskája figyeli a járókelőket. Van itt olyan könyvesbolt, amely okkult művekre szakosodott, olyan üzlet, amely okkult tárgyakat árul, a Bulgakov-házban pedig a gyanútlan látogató valóságos szellemidézésbe csöppenthet. Az író és műveit bemutató kiállítás szervezői nem riadtak vissza a hatásadászattól sem. De túl a turistalátványosságokon az utcának van valami nehezen megfogható és megfogalmazható, talán egyszerre anyagi és ördögi karaktere – és ez alighanem leghíresebb lakójára, Bulgakovra is igaz, aki régi teológuscsaládból származott. Érdeklődése a Megváltó iránt mindenestre Kijevben, és ebben, a – nem tudok szabadulni a képtől – jeruzsálemi Golgotához vezető útra emlékeztető utcában alapozódott meg. Az András-lejtő aljáról fölnézve az utca és a templom meg a domboldal kopár sziluettje pompás és félelmetes. Mintha itt érne össze Ég és Pokol. Minden lehetséges, gondolom borzongva, a sötét felhők árnyékában.

4.

Az orosz és az ukrán nép barátságának szívárványszerű íve alatt állva, a lustán és szélesen folyó Dnyepert – ukránul Dnyiprót – és az aranyló háztengert elnézve nyitott és modern, de sehová sem vezető kapunak tűnik ez a hatalmas, az 1980-as években emelt titániumív. Alatta régimódi kőemlékmű emlékeztet egy 1654-es eseményre, amelyet másképp értelmeznek oroszok és ukránok, politikusok és történészek. Ekkor kötött szövetséget a kozák vezér, Bohdan Hmelnickij az orosz cárral. Hogy mennyi „jogalappal”, mennyi időre és milyen tartalommal, állandó vita tárgya. A megállapodás megnyitotta a távoli és elzárt Moszkva számára Európát. Moszkva és Ukrajna területe *együtt* nagyhatalom, szól a híres politikai formula – és a geopolitika realitása igaznak tűnik.

Népszerű 19–20. századi szavakkal Ukrajna „jogalapja” a Rusz örökségére a „területi kontinuitás”, Oroszországé pedig a „történelmi kontinuitás”. Féligazságnak tűnik mindkettő. Saját igazságához pedig Ukrajna és Oroszország is a végsőig ragaszkodik. A keleti szláv népek közötti háborúskodás régi keletű, az erősebb mindig legyőzte a gyöngébbet, és uralkodott a „testvérnép” fölött, melytől éppúgy behódolást várt, mint tőle a tatár kánok. Az erő nyelve itt mindig egyértelmű volt. Amikor a Nyugat már körmönfont és kifinomult álarcok mögé rejtette kegyetlen hatalmi céljait, a Kelet még mindig a nyílt erő politikáját játszotta. Ez egyszerre volt őszinte és barbár, becsületes és kíméletlen.

A tatárok, a lengyelek és az Oszmán Birodalom közötti politikai senkiföldje hadseregek állandó felvonulási területe volt. Ha a lengyel–litván államszövetséghez kerül, másképp alakul Közép- és Kelet-Európa sorsa. De – a részben lengyel származású – Hmelnickij és kozákjai Moszkva mellett döntöttek. Az már az ünnepélyes szövetségesi eskütételnél gondolkodóba ejtette őket, hogy a cár képviselője nem volt hajlandó hasonló gesztust tenni, és nem vállalt garanciát ígéretei megtartására – mondván, a cár szava szent.

Az ukrán nemzeti identitás lassan alakult ki a 18–19. század folyamán. A mai Ukrajna nyugati területén litvánok, lengyelek és zsidók éltek nagy számban, a lengyel király alattvalói voltak, akik a nagyobb városokat, a hadiszerecsé ingadozásai szerint, évszázadokig birtokolták – így sokáig Kijevet is. A déli, tengerparti rész görög és bizánci múltja máig él, éppúgy, mint az egykori tatár és oszmán uralom emléke. Ukrajna nyugati területeit Lengyelországtól, Csehszlovákiától és Romániától vette el Sztálin, megszállta őket, vagy szegyetlenül politikai ultimátumok eredményeképpen 1939 után kerültek a Szovjetunióhoz. Az ország keleti és déli területeinek egy része – így a Krím – pedig a 20. század közepén, amikor Hruscsov, afféle birodalmi szeszélyből az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságnak juttatta Szevasztopol kikötőjét – hogy a 21. században Oroszország újra visszavegye. Ukrajna, orosz perspektívából, a birodalom végvidéke volt – de a kulcsfontosságú, nyugati széle. Moszkva ezeken a – Közép-Európával közvetlenül határos – területeken keresztül kapcsolódott a Nyugathoz. És Európa permén ennek nagy a jelentősége.

Ukrajnában lengyel, osztrák, zsidó, görög és más kulturális hatások keveredtek a kelet-európai szláv identitással. Ha egymás mellé tesszük a lengyel-osztrák Lemberget és a görög Odesszát, az osztrák-zsidó Csernovcit és az orosz Donyecket, mintha nem is egy országban lennénk – és ezek a városok hosszú évszázadokig valóban különböző országokban éltek mindennapjaikat, „ukrán” identitásuk, úgy, ahogy ezt a szót a 20–21. században használjuk, nem nagyon volt. De semmiképpen se becsüljük le a sokáig néma ukrán népet: a sztyeppéken legalább annyian éltek, mint ahány francia Franciaországban. Többségük jámbor földműves volt, a harcos-játékos kozáktermészetről pedig például a *Tarasz Bulbából* alkothatunk fogalmat. Az ukrán származású, nagyrészt oroszul alkotó Gogol „köpönyegéből” bújt ki az orosz irodalom – és ennek az irodalomnak mindig is erőssége volt a játékos, nemegyszer maró irónia. Bulgakov orosz családból származik, de Kijevben született – és ez sokat megmagyaráz világlátásából.

A terjeszkedő Oroszország számára – miután Sándor cár megszerezte a lengyelektől a sztyeppe nagy részét, majd Katalin cárnő tábornoka, Patyomkin a 18. század végén elfoglalta a tengerpartot és a Krím-félszigetet – ez a vidék lett a Novorosszija, az új Oroszország, a növekvő birodalom déli kapuja. A nagyhatalommá vált, a Vlagyimiri és a Moszkvai Fejedelemségekből megszületett Orosz Birodalom számára a Rusz természetesen kezdettől „orosz” állam volt, a később ébredő ukrán nemzet számára pedig nyilvánvalóan és kétségtelenül „ukrán”. Hasonló gondolkodásmóddal ősi lengyel, görög vagy zsidó földként is lehetne értelmezni Ukrajna 21. századi területét, a nemzeti eszmék és nemzeti történetek vízióinak színhelyét.

5.

Ukrajna és Kijiv – ez Kijev ukrán neve – „eloroszosítása” évszázadokig tartott. A rokon szláv népek között az orosz után az ukrán a legnagyobb – így ez a nép jelentette a legnagyobb veszélyt az egyre növekvő Orosz Birodalomnak. Az ukránok önazonosságát – amely a szelíd paraszti és a harcos kozák hagyományokra épülve amúgy is görcsösen, az orosz ellenében született meg – meg kellett törni. A Nyugat felől egységesnek tűnő cári és szovjet birodalom homlokzata mögött az élet minden területén kíméletlen harc dúlt. Legszomorúbb csúcspontját az 1930-as években érte el, amikor Sztálin több millió ukrán parasztot éheztetett halálra. A nagy éhínség, a holodomor emlékműve angyalszobrok és malomkerekek között emelkedik a Lavra-dombon a magasba, a Megváltó temploma és a Barlangkolostor, a Pecserszka Lavra mellett. A 20. század talán legnagyobb „humanitárius katasztrófáját” maga a szovjet állam idézte elő.

A párt irányításával a belbiztonsági egységek elvitték az összes élelmiszert, lezárták a falvakat, és megvárták, hogy lakóik éhenhaljanak. Közönyösen végignézték négy-öt, más becslések szerint hét-nyolcmillió ember halálát. Tudatosan tették mindezt, hogy letörjék a lázadó ukránok – és általában a kommunizmussal nem rokonszenvező parasztok, azaz a többség – erejét. Sztálin eközben meghívta a nagy író, George Bernard Shaw-t Ukrajnába, aki egy kirakatfalu meglátogatása után kijelentette, hogy sehol máshol nem tapasztalt olyan jólétet, mint ott. Az emlékműben berendezett kis kiállítás a borzalmas tények felsorolása után azt is számba veszi, hogy kik ismerték el eddig a holodomort. A fotókon számos ország vezetőjét megörökítették, amint leróják itt kegyeletüket. A szinte kimondhatatlan iszonyat kimondásának kényszere érződik ebben – és a vágy, hogy a világ meg is hallja ezt.

Az emlékmű előtti téren frissen házasodott párok – köztük egy díszes egyenruhás katona szép feleségével – fényképeztetik magukat az elmaradhatatlan idomított fehér galambokkal a hulló őszi levelek között. Busz érkezik iskolásokkal, tanáraik lemondóan próbálják ráncba szedni a jókedvű gyerekeket, akiknek a kiállítás megtekintése nyilván kötelező és kellemetlen program. Az élet él és élni akar – és az élnivágyás sokszor éppen a szakadék szélén a legerősebb.

A Pecserszka Lavra, a világ egyik legnagyobb kolostorkomplexuma felé vezető úton plakátok, kitüntetésektől roskadozó idős katonák képei emlékeztetnek a város 1944-es

felszabadítására. Sok ukrán számára a sztálini tisztogatás borzalmai után Kijev 1941-es német megszállása jelentette a felszabadulást – bár a nácik tettei legtöbbjüket gyorsan kijózanították. A legelszántabbakból mindenesetre a háború utolsó napjaiig elkeseredetten harcoló SS-hadosztályt szerveztek. A II. világháború ukrán polgárháború is volt, éppúgy, mint az 1917-et követő hosszú harcok, ahol, bármit is állított később a háborút a „fehérek” és a „vörösök” összecsapására sematizáló szovjet propaganda, tíz-tizenöt hadsereg harcolt egymással, és sokak – talán a többség – célja Ukrajna függetlensége volt. A „nagy honvédő háború” – ahogy az 1941 és ’45 közötti gigantikus harcokat sokáig kizárólagosan és feltétlenül nevezték – legnagyobb csatái részben szintén Ukrajna területén zajlottak. 1941 szeptemberében a kijevi katlanban a nácik hatszázezer hadifoglyot ejtettek – ez volt a történelem egyik legnagyobb bekerítő hadművelete. A kolostor mellett óriási emlékművek emlékeztetnek a harcokra, a négy-öt méter magas, mozgalmas szobrok háromdimenziós filmeket megszegyenítő erővel mesélnek a háborúról. Mellettük hangszórókból lágyan kezdődő, keményen csattanó katonadalok és harci indulók szólnak.

Egy nőalak magasodik föléljük, a világ egyik legnagyobb szobra. A százméteres emlékmű lábánál, akár Artúr király lovagjainak tanácstermében, a Szovjetunió Hőseinek márványtáblái állnak. A színrevitel mesteri, a nácik elleni honvédő háború és a kommunizmus meg a birodalom egységéért folytatott harc eszméi tökéletesen, szinte szétválaszthatatlanul egymásba mosódnak. A gigász kardja tizenhat méter hosszú, hasonlóan óriási, magasba emelt pajzsán ott a Szovjetunió eltávolíthatatlan címere. A komplexumot 1981-ben építették, a dombtetőn emelt, a támadó nyugat felé forduló, területvédő, ősi anyaistenség késői, profán képviselője körül számos kiállítás idézi fel a háború történetét. Természetesen a hivatalos változatot – de a csaták iszonyata így is átélhető. Az egyik dohos, neonlámpákkal megvilágított terem – ami szemlátomást semmit sem változott a megnyitó óta, talán még a testes, konfekciópulóvert és műanyagkeretes szemüveget viselő, morcos teremőrök is ugyanazok – a Szovjetunió nemzetközi szerepvállalását méltatja a spanyol polgárháborútól a koreai háborúig, Angolától Nicaraguáig.

Bizarr mementó ez az avított üvegcsarnok, amely még mindig az orosz kolonializmust – vagy ideologikus szólammal: az elkötelezett és globális „internacionalizmust” – hirdeti, és ahol 1981-ben megállt az idő. Bizarr és szomorú az egész Lavra-domb, az éhínség és a háború emlékművei által közrefogott ősi kolostor, díszes barokk templomaival, rekonstruált katedrálisával, fenséges harangtornyával, az ateizmus diadalát hirdető múzeum emlékével és a barlangjaiban mumifikálódott szerzetesekkel.

6.

Az Arzenál metrómegálló állítólag a legmélyebb a világon: százöt métert ereszkedünk két fordulóban lefelé. A Teatralna megállónál szállok ki, melynek végében Lenin falba vésett – eltávolíthatatlan – ötméteres domborműve figyelni az utasokat. A bolthajtások alatt műveiből helyeztek el néhány soros, gyorsan befogadható idézeteket. A fölfelé vezető mozgólépcső végtelennek tűnik, végtelen fehérségéből fönt az előtérben egy óriási

fehér sarló bontakozik ki, félkörében izmos dolgozókkal, duzzasztógáttal és gyárakkal. Az aluljáróban tíz-tizenöt fős, idősebb férfiaktól és erősen festett nőktől álló társaság táncol – a muzsikát egy vigyorgó, ritkás fogazatú, kerekarcú harmonikás meg egy régi kazettás magnó szolgáltatja. Önfeledten énekelnek és táncolnak, a dal szilaj ritmusában keserűség éppúgy van, mint játékos féltelenség. Jókedvűen tűnnek el a mozgólépcső fordulójában. A zene foszlányaiban ősi paraszti dallamok keverednek modern és igénytelen géphangokkal.

Kijevben a föld alatt egész utcák húzódnak párhuzamosan a felszíniekkel. „Metrográdnak” nevezik őket, és szinte minden kapható itt, éppúgy, mint Kijev főutcáján, a Krescsatyikon, amely dombok között, a völgyben épült és félkört ír le. Kijev a félkörök városa, számos ilyen formájú épület is van, nemcsak itt, hanem az egykori pártszékház és a minisztertanács palota gigantikus tömbje is félkört formáz, vaskos oszlopaikkal, beléjük vésett, eltávolíthatatlan ötágú csillagaikkal, sarlóikkal, kalapácaikkal mintha a birodalmi gigantomániát és a mozgalmal nyugtalanságot fejeznék ki. A Krescsatyikot a háború után egységes stílusban építették újjá, sokak szerint a sztálini szovjet építészet egyik legjobb példája – és ne jellegtelen panelházakra gondoljunk, hanem aránytalan és eklektikus, reneszánsz és barokk elemeket is magukon viselő bizáncias diadalkapukra és palotákra, hosszú és egységes házsorokra. Az utcát megkoronázó toronyház tetején pedig még mindig ott világít a vörös csillag.

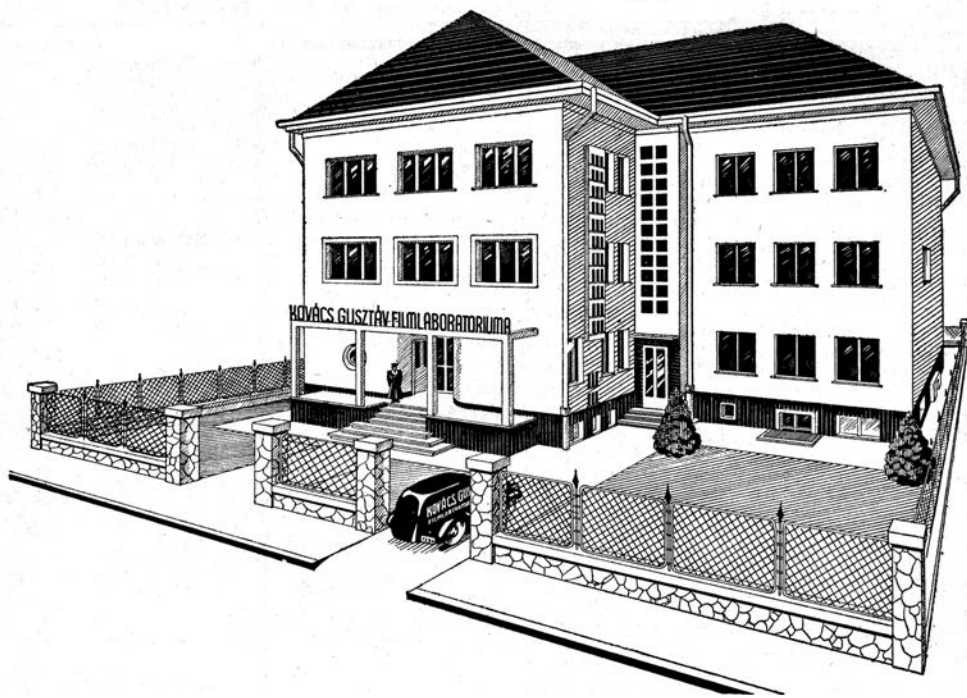
A luxus számos jele látható a Krescsatyikon, az óriási fekete autók, a gyönyörű nők gyönyörű ruhái, a méregdrága éttermek, a New York-i, francia, olasz és angol luxuscsoportok üzletei mind az új elit, a kommunizmus romjain kialakult új arisztokrácia igényeit elégítik ki. Amely, ha szűk is, több százezres. Ők alkotják – mint szinte mindenütt az egykori Szovjetunió területén – a sokadszorra felbolydult és átrendeződött társadalom abszurd arisztokráciáját. A többség közben fillérekből próbál megélni. Európában nyugatról kelet felé haladva mintha valamilyen kegyetlen és kérlelhetetlen matematikai-földrajzi törvényszerűségnek engedelmessé válnának a társadalmi osztályok közti különbségek, és keveredne az ősi-barbár a kifinomult és a kérkedő luxussal.

A Krescsatyik – éppúgy, mint a Szófia-katedrális felől és az orosz és az ukrán népbarátságának szívárványíve felől jövő széles utak is – Kijev központja, a Szabadság tér, a Majdan Nyezalezsznosztyi felé vezet. A már számos nevet viselt tér közepéről a Szovjetunió összeomlása után távolították el Lenin óriási szobrát, de az egykori kommunista birodalom címerét idéző kék glóbusz és körülötte a „világbékét” jelképező galambszobrok maradtak. A teret uraló, a moszkvai felhőkarcolók mintájára épített Moszkva szállót 1991-ben nevezték át – Ukrajna szállónak. A Lenin-szobor helyére pedig egy tündér került: az aranyozott korinthusi oszlopon, népviseletben álló nőalak az ukrán folklór (vagy, mint mások állítják, pogány álfolklór) szerint egyszerre anyaistenség és védőszellem. A múlt homályából előhívott titokzatos lény egyszerre fejezi ki az ősit és az újat: a „múlt kitalálásának” egyik legszemléletesebb, hatvanméteres talapzaton álló példája. Fiala kora ellenére – 2001-ben állították fel – sok harcról tudna mesélni.

A „Tér”, a híres „Majdan” többször került a politika és a média érdeklődésének középpontjába. Vérontás helyszíne volt a szabadság tere, az Európa és Oroszország között

billegő Ukrajna többször hallatta itt a hangját. Most, ezen az őszi estén béke van itt és népünnepély, gyerekek és párok keringenek egy régies körhintán, a hangszórókból hangos, népies gépzene szól, sok helyen mérik a kvaszt és a vodkát – ukránul: horilkát –, ujjatlan szőrme kabátjukban sokan táncolnak önfeledten, mackónak, kutyának, oroszlának, farkasnak öltözött emberek járkálnak a tömegben, néhányan, már láthatóan kapatosan, széles vigyorral fényképeztetik magukat az állatbőrbe bújó mókamesterekkel. Mintha egy tragédia utáni szatírszereplői lennének, és megpróbálnák legalább egy-egy napra és éjszakára elfelejteni a harcokat és a kegyetlen mindennapi realitást.

Az oroszok „fasiszta” és „szeparatista” lázadóknak bélyegezték a téren és Ukrajna-szerte tüntetőket és harcolókat, a Nyugat pedig a „demokráciáért” küzdő „európaiaknak”, akik hazájuk szabadságáért emeltek barikádokat. A politikai szövegek földjén, az egymásra burjánzó hazugság- és féligazság-rendszerek között nehéz meglátni az igazságot. A nyugati értelemben vett demokrácia mintha szép, de megvalósíthatatlan illúzió lenne Ukrajnában, az Oroszországhoz való kötődés pedig kegyetlenül és szomorúan valóságos. A „szabadság”, éppúgy, mint a béke, elérhetetlennek tűnik a téren, ahol a 21. században is a geopolitika és a nagyhatalmi politika 19. századi, véres realitása uralkodik. A múlt gúzsba köt – és ezt az egyre hidegebb éjszakában örvénylő tömeg is tudja.



Az új laboratórium látványterve 1942-ben megjelent a Magyar Film című szaklapban is